

ณญา ศิริชาติ. 2559. “การจดทะเบียนความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของชายหญิงโดยมิได้จดทะเบียนสมรส” ใน วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน. หน้า 202-216.

การจดทะเบียนความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของชายหญิง
โดยมิได้จดทะเบียนสมรส

The Registration in the Relationship of the Conjugal
Union without Registering the Marriage Certificates

ณญา ศิริชาติ*

Naya Sirichat

* อาจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์

บทคัดย่อ

รูปแบบความสัมพันธ์ของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากความจำเป็นในทางเศรษฐกิจและการรับวัฒนธรรมใหม่ๆของสังคมที่หลากหลาย แต่กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวในปัจจุบันส่วนใหญ่ให้สิทธิและหน้าที่แก่สามีภรรยาและบุตร เฉพาะที่จดทะเบียนสมรสแล้วเท่านั้น การที่กฎหมายไทยไม่มีกฎหมายรองรับในเรื่องดังกล่าว ทำให้สิทธิของชายหญิงที่อยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสถูกจำกัดไป โดยเฉพาะสิทธิและหน้าที่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่กฎหมายควรก่อให้เกิดความเท่าเทียมกัน ไม่เพียงมีแต่เป็นสิทธิของสามีภรรยาที่ชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น ด้วยเหตุนี้หากกฎหมายไทยนำหลักกฎหมายต่างประเทศมาปรับใช้ภายใต้การยอมรับของสังคมก็น่าจะทำให้ปัญหาดังกล่าวหมดไปได้

คำสำคัญ : จดทะเบียนความสัมพันธ์, การอยู่ร่วมกันของชายหญิง, จดทะเบียนสมรส

Abstract

The relationship forms of family has changed because of the necessity in economy and getting new culture of various societies. However, most law, involving with the family, gives the rights and the duties to the husbands, the wives and only children who the married couples have registered the marriage certificates. There is no Thai law to acknowledge such issue that makes the rights of men and of the women living together are restricted, especially the rights and the duties in the relationships of married couples. In this way, the law should create the equality that is not only legal married couples. Consequently, if Thai law accepts the principles of Foreigner law to apply for the cases under social acceptance, the problems will be away.

Keywords: The Registration in the Relationship, The Conjugal Union, The Marriage Certificates.

บทนำ

สถาบันครอบครัวเป็นส่วนสำคัญของพื้นฐานทางสังคมที่มีความสำคัญต่อรัฐทุกยุคทุกสมัย สังคมใดที่มีสถาบันครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคงสังคมนั้นย่อมมีแต่ความสงบสุข กฎหมายครอบครัวจึงเป็นกฎหมายพื้นฐานของสังคมที่มีบทบาทในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างมาก ซึ่งการที่ชายหญิงจะเป็นครอบครัวตามกฎหมายนั้น เริ่มต้นเมื่อชายหญิงได้ทำการสมรสตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัว และไม่ว่าจะมีบุตรหรือไม่มีบุตรก็ต้องถือว่าเป็นครอบครัวขึ้นแล้ว แต่หากสามีภริยามีบุตรด้วยกันก็ถือว่าเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์แบบแม่ภายหลังสามีหรือภริยาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะถึงแก่ความตาย หรือหย่าร้างเลิกรากันไป หรือเมื่อบุตรเติบโตและแยกย้ายออกจากครอบครัวเดิมไปเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ของตนเองก็ตาม อย่างไรก็ตาม ในอดีตของไทยความสัมพันธ์ในเรื่องครอบครัวเป็นไปตามกฎหมายลักษณะผัวเมีย โดยมาตรา 4 และมาตรา 5 พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติบรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พุทธศักราช 2477 และมาตรา 4 พระราชบัญญัติบรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ได้ตรวจชำระใหม่ พ.ศ. 2519 กำหนดให้ “สามีภริยา” หมายถึง สามีภริยาที่สมรสกันมาก่อนวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2478 โดยไม่ต้องจดทะเบียนสมรส แต่ทั้งนี้ต้องเป็นการที่ชายหญิงทั้งสองฝ่ายได้อยู่กินอยู่หลับนอนด้วยกัน โดยมีเจตนาเป็นสามีภริยากัน และบิดามารดาหรือผู้เป็นอิสระแก่หญิง (ผู้มีอำนาจปกครอง) ยินยอมยกหญิงให้เป็นภริยาชายโดยหญิงนั้นยินยอมด้วย ส่วนสถานะและความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างชายหญิงอันเกิดแต่การสมรสตามกฎหมายนี้ ทั้งการใช้อำนาจปกครอง ความปกครอง การอนุบาลและการรับบุตรบุญธรรมมีอยู่ตลอดทั้งสิทธิและหน้าที่อันเกิดแต่การนั้นๆ ยังคงเหมือนเดิม คือ ชายเป็นผู้ปกครอง ส่วนภริยาเป็นผู้อยู่ใต้ปกครอง เช่น สามีมีอำนาจในการโบยหรือตีสั่งสอนภริยาได้ตามสมควรเมื่อภริยากระทำความผิด แต่ถ้าภริยากระทำการอย่างนั้นแก่สามีบ้าง ต้องเอาข้าวตอกดอกไม้ไปขอขมาสามีตามกฎหมายลักษณะผัวเมียบทที่ 60 หรือการแบ่งสินสมรสระหว่างสามีภริยาตามกฎหมายลักษณะผัวเมียบทที่ 68 ซึ่งบัญญัติว่า “ถ้าชายมีสินเดิมฝ่ายเดียว หญิงไม่มีสินเดิม ชายได้สินสมรสทั้งหมด หญิงไม่มีส่วนได้เลย” หรือการกำหนดให้ชายมีภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายได้หลายคนตามกฎหมายลักษณะผัวเมีย ส่วนความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพย์สินระหว่างสามีภริยาเป็นการกำหนดสิทธิของทรัพย์สิน อันได้แก่ ทองหมั้นหรือของ

หมั่น สีนสอด สีนสมรส เรือนหอ ซ้นหมาก ส่วนเหตุหย่านั้นไม่ว่าจะเป็นการหย่าโดยความสมัครใจ ชายทั้งร้างภริยาไม่กลับมาหาภายในระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ล่วงเกินพอตา แม่ยายหรือญาติผู้ใหญ่ของหญิง ชายคิดเอาใจออกห่างหญิง ชายคบหาโจรผู้ร้าย ชายมีศรัทธาในพระศาสนาไปบวชเป็นพระภิกษุ ชายทำผิดทัณฑ์บนของตน และสามีไปค้าขายตามหัวเมืองพ้นกำหนดหนึ่งปีก็สามารถเป็นเหตุหย่าได้ (กัธธ กัธประเสริฐ, สุขธจนาประดับ, 2552 : 51-52)

ส่วนกฎหมายครอบครัวปัจจุบันเป็นการบังคับใช้ภายหลังจากที่มีการประกาศใช้บรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้วและถือความสมบูรณ์ของการสมรสโดยการจดทะเบียนอย่างเคร่งครัดแตกต่างจากอดีตที่เพียงอยู่กินฉันสามีภริยาก็จึงพอ โดยปัจจุบันเมื่อชายหญิงตามเงื่อนไขการสมรสแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1448 -1460 ได้แต่งงานมาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นสามีภริยากัน สิ่งสำคัญของการสมรสที่สมบูรณ์คือจะต้องดำเนินการจดทะเบียนสมรสตามมาตรา 1457 บัญญัติว่า “การสมรสตามประมวลกฎหมายนี้จะมีได้เฉพาะเมื่อได้จดทะเบียนแล้วเท่านั้น” ทั้งนี้การจดทะเบียนสมรสดังกล่าวจะต้องดำเนินการต่อหน้านายทะเบียน ซึ่งภายหลังการจดทะเบียนสมรสกัน จะส่งผลให้ชายหญิงนั้นเป็นคู่สมรสที่มีกฎหมายรับรองและเกิดมีความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาหลังจากที่ได้จดทะเบียนสมรสกันทันที ทั้งความสัมพันธ์ส่วนตัวโดยชายหญิงจะต้องดูแลอุปการะเลี้ยงดูตามความสามารถและฐานะซึ่งกันและกันทั้งในเวลาปกติหรือยามเจ็บไข้ได้ป่วยดูแลตนเองไม่ได้ หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ใช้ชีวิตดังกล่าวหรือบกพร่องในความสัมพันธ์ส่วนตัว อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้ และความสัมพันธ์ด้านทรัพย์สินก็มีการจัดการทรัพย์สินทั้งในส่วนที่เป็นสินส่วนตัวและสินสมรส

อย่างไรก็ดี ด้วยกฎหมายครอบครัวตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 นี้จะได้บัญญัติรับรองสิทธิหน้าที่ของคู่สมรสเฉพาะแต่การสมรสที่จดทะเบียนเท่านั้น ในขณะที่ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดสภาวะของสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งนำพาความเจริญเข้ามาสู่คนทั้งทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ก่อให้เกิดแนวความคิดใหม่ๆ เข้ามาแฝงอยู่ในจิตใจมนุษย์ จากความเจริญก้าวหน้าดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความนึกคิดที่แตกต่างไปจากเดิม การดำเนินชีวิตที่สะดวกสบายและไม่ต้องการผูกมัดกันในทางกฎหมายมากขึ้น (พัชนี หาญเทพินทร์, 2548 : 2) เกิดการรับวัฒนธรรมของตะวันตกมาสู่การดำรงชีวิตของสังคมไทย เกิดปัญหาความรับผิดชอบร่วมกันของคู่สมรสที่

จดทะเบียนในทางเศรษฐกิจเนื่องจากปัญหาการรับหนี้สินหรือการล้มละลายที่อาจเกิดขึ้นจากการขาดทุนในการทำธุรกิจ ปัญหาการเสียภาษี ฯลฯ (ธีรวรรณ กุลไพศาลธรรม, 2552 : 1) ทำให้ปัจจุบันนี้ชายหญิงอยู่ร่วมกันโดยจดทะเบียนสมรสน้อยลง และสถิติการหย่าร้างก็มีเพิ่มมากขึ้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2558 : ออนไลน์) โดยการอยู่ร่วมกันของชายหญิงในปัจจุบันมักมีเพียงการแต่งงานตามขนบธรรมเนียมประเพณีและอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา ไม่ว่าจะเป็นเวลาช้านานเพียงใด หรือจะมีบุตรด้วยกันหรือไม่ แต่เพื่อร่วมสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและความมั่นคงในครอบครัว หรือช่วยเหลือปรนนิบัติดูแลซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการปฏิบัติต่อกันและกันตามสภาวะและกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติของการเป็นสามีภริยากัน (สมคิด เอี่ยมอ่อน, 2537 : 1) แต่ในความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่อาจถูกหยิบยกหรือนำมาพิจารณาเพื่อกำหนดให้สิทธิระหว่างคู่สมรสที่มีได้จดทะเบียนสมรสตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัว และปัจจุบันก็ไม่มีกฎหมายที่กำหนดบทบัญญัติเป็นการเฉพาะในกรณีความสัมพันธ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นกรณีบุคคลที่มีเพศสภาพเดียวกันหรือต่างเพศก็ตาม ซึ่งหากเป็นกรณีการอยู่ร่วมกันของชายหญิงโดยมิได้จดทะเบียนสมรสของไทยนี้ มีเพียงการนำหลักเรื่องหลักกรรมสิทธิ์รวมมาปรับใช้ตามคำพิพากษาของศาลไทย เนื่องจากศาลถือว่าทรัพย์สินที่ทำมาหาได้ร่วมกันขณะอยู่กันเป็นสามีภริยาโดยไม่จดทะเบียนสมรสมีภาระคนปนทรัพย์สิน ดังนั้นจึงต้องมีการแบ่งทรัพย์สินคนละครึ่งตามหลักกรรมสิทธิ์รวม (ฎ. 632/2491, ฎ. 516/2508, ฎ. 786-787/2533, ฎ. 9577/2552) มิได้แบ่งทรัพย์สินกันตามความสัมพันธ์ในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนบริษัท (ฎ. 5252/2533) แต่ทั้งนี้ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าความสัมพันธ์นั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นหุ้นส่วน เนื่องจากมีการร่วมกันหรืออาจหาทรัพย์สินมาได้ร่วมกัน หรือการรับผิดชอบร่วมกันในทรัพย์สินหรือหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพย์สินที่มีกรรมสิทธิ์ร่วมกันตามหลักการของความเป็นหุ้นส่วน หรือที่เรียกว่า “หุ้นส่วนชีวิต” จึงต้องแบ่งเท่าๆ กัน และหากมีบุตรด้วยกันเมื่อกฎหมายไม่ถือว่ามีการสมรสเกิดขึ้น เด็กที่เกิดมาในส่วนของหญิงย่อมถือว่าเป็นบุตรที่ชอบด้วยกฎหมายของตนอยู่ตามมาตรา 1546 แต่ในด้านฝ่ายชายนั้นกฎหมายถือว่าชายมิใช่บิดาที่ชอบด้วยกฎหมายของเด็กคนนั้น (เพ็ญภา นนทชีวา, 2542 : 2) จนกว่าจะมีการจดทะเบียนรับรองบุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย ซึ่งการกำหนดไว้เช่นนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรสที่มีได้จดทะเบียนสมรสเป็นไปในรูปแบบเชิงธุรกิจมากกว่าการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ใน

เชิงลักษณะของครอบครัว เกิดปัญหากรณีคู่สมรสฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่อุปการะเลี้ยงดูอีกฝ่ายหนึ่งตามความสามารถและฐานะของตน อีกฝ่ายไม่ได้รับสิทธิและไม่สามารถเรียกร้องการได้รับการอุปการะเลี้ยงดูได้ ส่วนทรัพย์สินก็เกิดความไม่เป็นธรรมในการแบ่งทรัพย์สินที่ทำมาหาได้ร่วมกันเนื่องจากปัญหาในการพิสูจน์ว่าทรัพย์สินใดเป็นของใคร ปัญหาการไม่มีสิทธิในการเรียกร้องค่าทดแทนจากคู่ของตนหรือจากคู่หากอีกฝ่ายไม่สามารถขอแยกทางกันไป หรือค่าเลี้ยงชีพหากคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องเลิกร้างกันไปไม่ว่าจะด้วยความผิดอีกฝ่ายหรือเพราะเหตุที่ตนวิกลจริตหรือเป็นโรคติดต่ออย่างร้ายแรง หรือการที่หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต คู่สมรสที่มีได้จดทะเบียนก็มีใช้เป็นทายาทโดยธรรมในการมีสิทธิได้รับมรดก รวมถึงบุตรที่เป็นบุตรนอกกฎหมายของบิดา แม้ว่าภายหลังบิดาจะได้ทำการรับรองบุตรในภายหลัง แต่การเป็นบุตรตามกฎหมายที่มีใช้บุตรตามหลักสายโลหิตก็ทำให้บุตรนั้นมีใช้ทายาทที่มีสิทธิรับมรดกแทนที่ของบิดาตน

การที่กฎหมายไทยไม่มีกฎหมายรองรับในเรื่องดังกล่าว ทำให้สิทธิของชายหญิงที่อยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสถูกจำกัดไป โดยเฉพาะสิทธิและหน้าที่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาที่พึงผูกพัน แตกต่างจากสามีภริยาที่ทำการสมรสตามกฎหมาย เช่น ความเท่าเทียมกันในการได้รับสวัสดิการของรัฐหรือสังคม ซึ่งปัจจุบันพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 กำหนดให้ประโยชน์ทดแทนกรณีคลอดบุตรตามมาตรา 65 และประโยชน์ทดแทนกรณีสงเคราะห์บุตร ตามมาตรา 75 จัดว่า แก่สามีภริยาที่มีได้จดทะเบียนสมรส แต่ก็ไม่ครอบคลุมถึงประโยชน์ทดแทนกรณีตายตามมาตรา 73 (1) (ข) เนื่องจากบัญญัติให้เฉพาะ “...สามีภริยา บิดามารดา หรือบุตร...” ซึ่งถือเป็นทายาทโดยธรรมตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เท่านั้น หรือสิทธิในการเป็นผู้จัดการแทนผู้เสียหายหรือสิทธิการลงชื่อยินยอมให้แพทย์ทำการรักษาพยาบาลแก่คู่ชีวิตตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 2 (4), 4, 5 และ 6 ซึ่งกฎหมายให้อำนาจแก่สามีภริยากันโดยชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น (ฎ. 1056/2503) หรือการได้รับสิทธิตามกฎหมายเกี่ยวกับการประกันภัยหรือประกันชีวิตตามมาตรา 895 หรือการไม่มีสิทธิการร่วมกันรับเลี้ยงบุตรบุญธรรมตามมาตรา 1598/25 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นต้น โดยสิทธิดังที่กล่าวมาข้างต้น เป็นสิทธิพื้นฐานระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาที่กฎหมายควรก่อให้เกิดความเท่าเทียมกัน ไม่เพียงมีแต่เป็นสิทธิของสามีภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น

ในขณะที่ต่างประเทศ เช่น ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเนเธอร์แลนด์ซึ่งใช้ระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษร หรือ Civil law เช่นเดียวกับระบบกฎหมายไทย กำหนดให้การสมรสที่ถูกต้องตามกฎหมายมีผลสมบูรณ์ทางกฎหมายก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่หรือความสัมพันธ์ระหว่างกันในคู่สมพันธ์ แต่ทั้งนี้หากเป็นกรณีที่ไม่สามารถจดทะเบียนสมรสกันตามกฎหมายได้อันเนื่องจากเหตุผลของเพศสภาพ หรือปัญหาทางเศรษฐกิจที่กล่าวไปข้างต้น แต่ละประเทศต่างมีการกำหนดรูปแบบการสร้างครอบครัวที่หลากหลายมิได้จำกัดเพียงการสมรสเท่านั้น

ประเทศฝรั่งเศสที่มีการกำหนดรูปแบบการสร้างครอบครัวสำหรับบุคคลต่างเพศและเพศเดียวกันไว้เป็น 3 ลักษณะภายใต้เงื่อนไขของหลักเกณฑ์ตามประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสว่าด้วยกฎหมายครอบครัว คือ (พัซนี หาญเทพินทร์, 2548 : 21-34)

1. การสมรส (Marriage)

รูปแบบนี้เป็นการสมรสที่ต้องจดทะเบียนต่อหน้าพนักงานเจ้าพนักงานซึ่งคู่ชีวิตถือเสมือนอยู่ในฐานะคู่สมรสที่ชอบด้วยกฎหมาย มีผลต่อกันในทางกฎหมาย เช่น ในเรื่องทรัพย์สิน แบ่งเป็น สินสมรส และสินส่วนตัว โดยคู่สมรสต้องรับผิดชอบในหนี้ที่เกิดจากการทำมาหาได้เพื่อครอบครัวร่วมกัน คู่สมรสและบุตรมีฐานะเป็นทายาทโดยธรรมต่างมีสิทธิต่างๆ ในฐานะคนในครอบครัวที่ต้องซื่อสัตย์สุจริต หรือการช่วยเหลืออุปการะซึ่งกันและกัน อีกฝ่ายมีสิทธิเรียกค่าอุปการะเลี้ยงดูจากอีกฝ่าย รวมถึงสิทธิในการฟ้องหย่า

2. การอยู่กินฉันสามีภริยา (Conjugal Union)

รูปแบบนี้เป็นการอยู่กินร่วมกัน 1 ปีขึ้นไปและมีการเปิดเผยต่อสาธารณชน มีความมั่นคงหรือเสถียรภาพระยะเวลาหนึ่งที่นานพอสมควร ทั้งนี้คู่ชีวิตไม่จำเป็นต้องซื่อสัตย์สุจริต หรือการช่วยเหลืออุปการะซึ่งกันและกัน ต่างไม่มีสิทธิในการใช้ชื่อสกุล ส่วนทรัพย์สินเป็นของส่วนบุคคล ต่างฝ่ายต่างรับผิดชอบในหนี้และค่าใช้จ่ายของตนเอง เจ้าหนี้ฝ่ายหนึ่งจะมาบังคับเอาจากทรัพย์สินอีกฝ่ายไม่ได้ นอกจากนี้คู่ชีวิตไม่มีสิทธิในฐานะทายาทโดยธรรมต่อกัน มีสิทธิร่วมกันในการดูแลบุตร แต่ไม่มีสิทธิร่วมกันในการรับบุตรบุญธรรม นอกจากนี้ยังไม่มีสิทธิเรียกค่าอุปการะเลี้ยงดูจากอีกฝ่าย รวมถึงสิทธิในการฟ้องหย่าเรื่องการมีชู้ แต่หญิงได้สิทธิรับการประกันสุขภาพการตั้งครรภ์ การประกันการว่างงาน ประกันสุขภาพ ยกเว้น เงินเบี้ยรายปีจากอุบัติเหตุการทำงาน การประกันทุพพลภาพและเงินบำนาญกรณีเกษียณอายุงานและเมื่อเลิกกันสามารถแยกทางกันได้โดยอิสระ ไม่มีสิทธิเรียกร้องต่อกัน

3. การอยู่กินกันภายใต้ข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน (Pacte Civil de Solidarite)

เป็นการจดทะเบียน ณ สำนักงานศาลชั้นต้น โดยไม่มีข้อกำหนดให้ต้องซื้อสัตย์สุจริต แต่ต้องมีการช่วยเหลืออุปการะซึ่งกันและกันและร่วมรับผิดชอบสำหรับหนี้สินภายในบ้านต่อชีวิตประจำวัน โดยไม่จำกัดความรับผิดชอบ มีการเสียภาษีร่วมกันเสมือนคู่สมรส แต่ไม่มีบทบัญญัติกำหนดให้รับมรดกหรือบุตร ต่างไม่มีสิทธิร่วมกันในการรับบุตรบุญธรรม หากคู่ชีวิตต้องการเลิกกันก็สามารถทำหนังสือยกเลิกเป็นลายลักษณ์อักษรต่อสำนักงานศาลชั้นต้น

ส่วนประเทศเนเธอร์แลนด์ กำหนดรูปแบบการสร้างครอบครัวสำหรับบุคคลต่างเพศและเพศเดียวกันภายใต้เงื่อนไขและหลักเกณฑ์ตามกฎหมายครอบคลุมไว้เป็น 4 ลักษณะ คือ (พัชนี หาญเทพินทร์, 2548 : 36-47)

1. การสมรส (Marriage)

การสมรสต้องจดทะเบียนต่อหน้าพนักงานเจ้าพนักงาน และถือเสมือนอยู่ในฐานะคู่สมรสที่ขอบด้วยกฎหมาย มีผลต่อกันในทางกฎหมายเช่นเดียวกัน

2. การจดทะเบียนความสัมพันธ์ (Register of Relationship)

การจดทะเบียนรูปแบบนี้เป็นการจดทะเบียนกับนายทะเบียนพลเรือน ณ ที่ศาลว่าการ ต่อหน้าพยานอย่างน้อย 2 คน มีผลเช่นเดียวกับการสมรส ยกเว้น มารดาเป็นผู้มีอำนาจดูแลบุตรเท่านั้น เว้นแต่บิดามีการรับรองบุตรว่าเกิดระหว่างการจดทะเบียนสัมพันธ์ (บิดาโดยการรับรอง) ส่วนทรัพย์สินที่ได้มาระหว่างการเป็นคู่สัมพันธ์โดยมรดกหรือให้โดยเสนหาเป็นสินส่วนตัวไม่นำมารวมกัน นอกจากนี้คู่สัมพันธ์สามารถจัดการทรัพย์สินของตนเองโดยไม่ต้องขอความเห็นจากอีกฝ่าย เว้นแต่เรื่องทรัพย์สินที่อาจมีผลทำให้กรรมสิทธิ์เปลี่ยนไป สำหรับการรับรองบุตรบุญธรรม คู่สัมพันธ์เป็นบิดามารดาบุตรตามกฎหมาย เด็ดขาดจากบิดามารดาเดิมมาเป็นบุตรขอบด้วยกฎหมายของคู่สัมพันธ์ และหากเลิกกันฝ่ายที่มีฐานะการเงินดีกว่าต้องมีหน้าที่อุปการะอีกฝ่ายที่ไม่สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพได้อันเนื่องจากการสิ้นสุดความสัมพันธ์

3. การทำข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน (Cohabitation Agreement)

รูปแบบนี้ต้องมีการจดทะเบียนต่อนายทะเบียน ภายหลังอีกฝ่ายสามารถใช้ชื่อสกุลอีกฝ่ายได้ แต่ทั้งนี้ไม่มีความสัมพันธ์กันทางครอบครัว ต่างไม่ต้องอุปการะเลี้ยงดูหรือซื้อสัตย์ต่อกัน และไม่ทำให้เป็นทายาทโดยธรรม แต่เป็นทายาททางพินัยกรรม ส่วน

บุตรชอบด้วยกฎหมายแต่มารดาเท่านั้น เว้นแต่บิดาจดทะเบียนรับรองบุตร ส่วนการกำหนดข้อตกลงเรื่องทรัพย์สิน ค่าอุปการะเลี้ยงดู เป็นไปตามข้อตกลงในสัญญา แต่ไม่มีผลต่อบุคคลที่สาม ยกเว้น การเพิ่มเนื้อหาในสัญญา แต่ฝ่ายหญิงได้รับสวัสดิการด้านภาษี ประกันสังคมจากรัฐ

4. การอยู่ร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการโดยไม่ตกอยู่ภายใต้ข้อสัญญาใด (Non-Contractual Cohabitation)

รูปแบบนี้จะไม่ผลทางกฎหมาย ทรัพย์สินที่หาได้มารวมกันแบ่งคนละครึ่ง กรณีที่แยกทางกัน ส่วนบุตรเป็นอำนาจการปกครองแต่มารดา อย่างไรก็ตามฝ่ายหญิงได้รับสวัสดิการด้านภาษี ประกันสังคมจากรัฐ

ทั้งนี้ผลของการอยู่กินกันและการอยู่ร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการของกฎหมายประเทศฝรั่งเศสและเนเธอร์แลนด์ จะไม่นำสิทธิตามกฎหมายแพ่งมาใช้บังคับ ดังนั้นสิทธิและหน้าที่หรือความสัมพันธ์ต่อกันจึงไม่เกิดขึ้น ระบบทรัพย์สินหนี้สินหรือการเสียภาษีก็เป็นของฝ่ายตน และไม่ก่อให้เกิดสิทธิในฐานะทางยาโดยธรรมหรือสิทธิในการฟ้องเรียกค่าอุปการะเลี้ยงดูในกรณีที่ความสัมพันธ์สิ้นสุดลง

ส่วนประเทศระบบกฎหมายจารีตประเพณี หรือ Common Law เช่น ประเทศอังกฤษ หรือสหรัฐอเมริกา มีการกำหนดความสัมพันธ์ของสามีภริยาเพื่อรองรับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน แต่ต่างมีเงื่อนไขที่แตกต่างกัน

โดยกฎหมายอังกฤษกำหนดรูปแบบการสร้างครอบครัวภายใต้เงื่อนไขและหลักเกณฑ์ไว้เป็น 3 ลักษณะ คือ (พซนิ หาญเพินทร์, 2548 : 48-58)

1. การสมรส (Marriage)

การสมรสต้องจดทะเบียนต่อหน้าพนักงานเจ้าพนักงาน ภายหลังจดทะเบียนเป็นคู่สมรสที่ชอบด้วยกฎหมายมีผลต่อสิทธิหน้าที่ของคู่สมรสภายใต้กฎหมาย

2. การอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรส (Concubinage)

การอยู่ร่วมกันรูปแบบนี้ กฎหมายอังกฤษไม่มีการวางหลักเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสที่แน่นอนว่าเป็นบุคคลใดที่จะสามารถอยู่ร่วมกันได้ หรือต้องมีอายุเท่าใด แต่ก็มีมีการปรับใช้หลักเกณฑ์ของการสมรสมาใช้กับกรณีมิได้สมรสด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้การอยู่ร่วมกันของกฎหมายอังกฤษจึงกำหนดเฉพาะเพศตรงข้าม และจำเป็นต้องเป็นบุคคลที่มีอายุ 16 ปี นอกจากนี้ยังต้องมีการอยู่ร่วมกันอย่างเปิดเผย ซึ่งผลของการอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสนี้จะมีเพียงสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบในการอุปการะเลี้ยงดู

บุตรในฐานะบิดามารดาตามกฎหมาย The Child Support Act 1991 หรือสิทธิในการขอระงับความรุนแรงภายในครอบครัวในกรณีที่การอยู่ร่วมกันได้ก่อให้เกิดความไม่สงบสุขตามกฎหมาย The Domestic Violence and Matrimonial Proceeding Act 1976 สิทธิที่จะรับช่วงสิทธิสัญญาเช่าตามกฎหมาย The Housing Act 1988 สิทธิในการเรียกร้องค่าทดแทนจากบุคคลที่ฆ่าหรือลอบทำร้ายให้ผู้อื่นเสียชีวิตตามกฎหมาย The Fatal Accident Act 1976 ภายใต้เงื่อนไขในการพิสูจน์ความสัมพันธ์ว่ามีการอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยาและระยะเวลาในการอยู่ร่วมกันเท่านั้น

3. การทำข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน (Cohabitation Agreement)

การทำข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันนี้เป็นรูปแบบของสัญญาลายลักษณ์อักษรที่สามารถจดทะเบียนที่สำนักงานกฎหมายได้ แต่คุณสมบัติของคู่สัญญานี้จะต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของการสมรส กล่าวคือต้องเป็นบุคคลต่างเพศ และมีอายุตามที่กำหนดไว้ ซึ่งผลของการทำข้อตกลงนี้ จะเป็นไปตามข้อตกลงของสัญญาและมีผลต่อการอุปการะเลี้ยงดูบุตรตามกฎหมาย The Child Support Act 1991

ส่วนกฎหมายสหรัฐอเมริกากำหนดรูปแบบการสร้างครอบครัวภายใต้เงื่อนไขและหลักเกณฑ์ไว้เป็น 3 ลักษณะ คือ (พจนี หาญเทพินทร์, 2548 : 58-63)

1. การสมรส (Marriage)

การสมรสต้องจดทะเบียนต่อหน้าพนักงานเจ้าหน้าที่ ณ สำนักงานทะเบียนท้องถิ่น (Local Register Office) ภายหลังจากจดทะเบียนเป็นคู่สมรสที่ชอบด้วยกฎหมายมีผลต่อสิทธิหน้าที่ของคู่สมรสภายใต้กฎหมายเช่นเดียวกับกฎหมายอังกฤษ

2. การอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรส (Concubinage)

การอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสของกฎหมายสหรัฐอเมริกาจำกัดสำหรับบุคคลต่างเพศที่มีคุณสมบัติอื่นๆตามเงื่อนไขหลักเกณฑ์การสมรสอันมีจุดมุ่งหมายในการอยู่ร่วมกันเพื่อสร้างครอบครัวที่มั่นคง และข้อสัถย์ต่อกันอย่างเปิดเผย โดยการอยู่ร่วมกันนี้ไม่ตกอยู่ภายใต้ข้อตกลงใด แต่ก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ในการอุปการะเลี้ยงดูบุตร สิทธิในการเรียกค่าสินไหมทดแทนจากบุคคลภายนอกที่ลอบทำร้ายผู้อื่นให้เสียชีวิต สิทธิในการเรียกค่าสินไหมทดแทนจากบุคคลภายนอกที่ลอบทำร้ายผู้อื่นให้เสียชีวิต สิทธิในสวัสดิการของรัฐ เช่น การประกันสุขภาพ การจ้างงาน การประกันการว่างงาน แต่ไม่รวมถึงสิทธิในการอุปการะเลี้ยงดูซึ่งกันและกัน สิทธิในการรับบุตรบุญธรรมและสิทธิในการรับมรดก

3. การทำข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน (Cohabitation Agreement)

การทำข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันนี้เป็นการทำสัญญาเอกชนระหว่างส่วนคู่สัมพันธ์ในเรื่องการจัดการทรัพย์สิน ทั้งนี้คู่สัมพันธ์จะต้องเป็นบุคคลต่างเพศและมีคุณสมบัติอื่น ๆ ตามเงื่อนไขหลักเกณฑ์การสมรส โดยข้อตกลงนี้จะต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษรและนำไปจดทะเบียนข้อตกลง ณ สำนักงานกฎหมาย หากมิได้จดทะเบียนข้อตกลงดังกล่าว ข้อตกลงนั้นใช้บังคับเพียงแต่สองฝ่ายเท่านั้น ไม่มีสิทธิฟ้องร้องให้อีกฝ่ายปฏิบัติตามข้อตกลงนั้น นอกจากนี้ข้อตกลงดังกล่าวส่งผลต่อสิทธิและหน้าที่ในการอุปการะเลี้ยงดู การรับมรดก การจัดการทรัพย์สินตามแต่ข้อตกลงในสัญญา แต่จะมิหน้าที่ในการอุปการะเลี้ยงดูบุตรและสิทธิในสวัสดิการไม่ว่าจะมีการจดทะเบียนข้อตกลงหรือไม่ก็ตาม

นอกจากความหลากหลายของรูปแบบในการสร้างครอบครัวของกฎหมายประเทศฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ อังกฤษ และสหรัฐอเมริกาแล้ว ในกฎหมายเวียดนามซึ่งเป็นประเทศในภูมิภาคอาเซียนได้มีการแก้ไขกฎหมายครอบครัว โดยยกเลิกกฎหมาย The Marriage and Family Law (No. 22/2000/QH10 of June 9, 2000) และใช้กฎหมายครอบครัวใหม่เพื่อรองรับการอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสที่หลากหลายรูปแบบและหลากหลายเพศมากขึ้น ทั้งนี้โดยบังคับใช้ Law on Marriage and Family ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2559 แทนที่ฉบับเดิมที่ประกาศใช้โดยรัฐสภาในปี 2543 (ศูนย์ข้อมูลข่าวสารอาเซียน กรมประชาสัมพันธ์, 2556 : ระบบออนไลน์) และจากเดิมที่กำหนดรูปแบบไว้เฉพาะเพียงการสมรสโดยบุคคลต่างเพศเท่านั้น แต่ภายหลังที่สังคมเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นประเทศเวียดนามในปัจจุบันจึงได้มีการแบ่งรูปแบบการสร้างความสัมพันธ์ของครอบครัวเพื่อรองรับบุคคลเพศเดียวกันด้วย ทั้งนี้รูปแบบดังกล่าว แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ (Library of Congress, 2016 : online)

1. การสมรส (Marriage)

การสมรสของกฎหมายเวียดนามนี้ กำหนดให้เฉพาะบุคคลต่างเพศเท่านั้น โดยฝ่ายหญิงจะต้องมีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ และฝ่ายชายจะต้องมีอายุ 20 ปีบริบูรณ์ จึงถือเป็นการสมรสที่ชอบด้วยกฎหมาย โดยผลของกฎหมายนี้จะก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายระหว่างกัน

2. การอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรส (Concubinage)

การอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสนี้ บังคับใช้ทั้งกับบุคคลต่างเพศและเพศเดียวกัน

ในฐานะสามีภริยาที่อยู่ร่วมกัน และหวังสร้างครอบครัวอย่างมั่นคง การอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสต้องเป็นไปตามเงื่อนไขหลักเกณฑ์การสมรส สำหรับฝ่ายหญิงจะต้องมีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ และฝ่ายชายจะต้องมีอายุ 20 ปีบริบูรณ์ นอกจากนี้ต้องมีการทำข้อตกลงเพื่อผลทางกฎหมาย ได้แก่ ข้อผูกพันส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินตามข้อตกลง ส่วนการอุปการะเลี้ยงดูบุตรนั้นเป็นสิทธิและหน้าที่ที่กฎหมายบัญญัติรับรองให้ไว้

จากกฎหมายในต่างประเทศจะเห็นได้ว่า หลายประเทศมีการกำหนดรูปแบบการสร้างครอบครัวที่หลากหลาย ทั้งที่มีการจดทะเบียนสมรส และมีได้มีการจดทะเบียนสมรส โดยสามารถใช้ได้สำหรับบุคคลที่มีเพศเดียวกันและต่างเพศ เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ประกอบกับการอยู่ร่วมกันฉันสามีภริยาเพื่อสร้างครอบครัวร่วมกัน ไม่จำเป็นต้องมีการดำเนินการจดทะเบียนสมรสอีกต่อไปสำหรับคนยุคใหม่ หากแต่มีความจริงใจ ความเข้าใจ และซื่อสัตย์ต่อกันภายในครอบครัวก็เพียงพอสำหรับการใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ในระบบกฎหมาย Civil law ได้แก่ ประเทศฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ เวียดนาม และระบบกฎหมาย Common law ได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ มีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ของครอบครัวที่อาจเกิดขึ้นจากความจำเป็นในทางเศรษฐกิจและสังคมไว้หลากหลายมากขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะการจดทะเบียนสมรสเท่านั้นซึ่งแตกต่างจากกฎหมายครอบครัวตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไทยในปัจจุบันที่บังคับใช้ให้เกิดสิทธิและหน้าที่ระหว่างสามีภริยาและบุตร โดยจำกัดเฉพาะชายหญิงที่จดทะเบียนสมรสเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลต่อความสัมพันธ์ของสามีภริยา ทั้งความสัมพันธ์ส่วนตัวและความสัมพันธ์ทางด้านทรัพย์สิน การดูแลอุปการะเลี้ยงดูกัน การก่อให้เกิดสิทธิแทนกันระหว่างสามีภริยา ตลอดจนบุตร และแตกต่างจากกฎหมายลักษณะฉั้วเมียมที่ไทยบังคับใช้ในอดีตที่มุ่งให้เกิดสิทธิและหน้าที่ระหว่างสามีภริยาและบุตรต่อกันโดยเฉพาะในเรื่องของพื้นฐานความเป็นสามีภริยาที่ต้องอุปการะดูแลกันและกัน ยกเว้นในเรื่องของทรัพย์สิน อันมีลักษณะสอดคล้องกับความเป็นธรรมชาติของครอบครัว

การที่ประเทศไทยไม่มีกฎหมายรองรับในเรื่องของการอยู่กันฉันสามีภริยาของชายหญิงดังกล่าว ทำให้สิทธิของชายหญิงที่อยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสถูกจำกัดไป โดยเฉพาะ

สิทธิและหน้าที่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาที่พึงผูกพัน เช่น ความเท่าเทียมกันในการได้รับสวัสดิการของรัฐหรือสังคม สิทธิในความเป็นทายาทโดยธรรมตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อันกระทบต่อสิทธิตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา หรือการได้รับสิทธิตามกฎหมายในการตัดสินใจเรื่องบุตรบุญธรรม หรือรับการเยียวยาแทน โดยสิทธิดังที่กล่าวมาข้างต้น เป็นสิทธิพื้นฐานระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาที่กฎหมายควรก่อให้เกิดความเท่าเทียมกัน ไม่เพียงมีแต่เป็นสิทธิของสามีภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น

ด้วยปัญหาดังกล่าว หากประเทศไทยนำแนวทางการใช้รูปแบบของการอยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรสในต่างประเทศมาปรับใช้ หรือบัญญัติใช้ ทั้งในเรื่องของการกำหนดเงื่อนไขข้อกำหนด และการสิ้นสุดการอยู่ร่วมกันภายใต้การยอมรับของสังคม เช่น การปรับใช้รูปแบบการอยู่กันภายใต้ข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันของกฎหมายฝรั่งเศส เพื่อให้การอยู่ร่วมกันของชายหญิงมีหน้าที่ดูแลซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลืออุปการะซึ่งกันและกันและร่วมรับผิดชอบสำหรับหนี้สินภายในบ้านต่อชีวิตประจำวัน โดยไม่จำกัดความรับผิดชอบ หรือการทำข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันตามรูปแบบของกฎหมายเนเธอร์แลนด์และและสหรัฐอเมริกาที่สามารถรับรองสิทธิและหน้าที่ของชายหญิงที่อยู่ร่วมกันฉันสามีภริยาที่มีได้หมายมุ่งเฉพาะเรื่องทรัพย์สินหรือหนี้สินเท่านั้น แต่มุ่งหมายให้ความสัมพันธ์ของสามีภริยาและบุตรมีความแน่นแฟ้นในสายใยมากยิ่งขึ้นกว่ากฎหมายปัจจุบัน ซึ่งจากเดิมที่ให้ความสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรสที่มีได้จดทะเบียนสมรสเป็นไปในรูปแบบเชิงธุรกิจมากกว่าการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในเชิงลักษณะของครอบครัว นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความเท่าเทียมกันในการได้รับสวัสดิการของรัฐหรือสังคมตามพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 หรือสิทธิตามกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาโดยตรง เช่น สิทธิในการเป็นผู้จัดการแทนผู้เสียหายหรือสิทธิการลงชื่อยินยอมให้แพทย์ทำการรักษาพยาบาลแก่คู่ชีวิตตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 2 (4), 4, 5 และ 6 หรือสิทธิตามกฎหมายเกี่ยวกับการประกันภัยหรือประกันชีวิตตามมาตรา 895 หรือการไม่มีสิทธิการร่วมกันรับเลี้ยงบุตรบุญธรรมตามมาตรา 1598/25 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นต้น โดยหากมีการแก้ไขกฎหมายแล้วนั้นก็น่าจะทำให้ปัญหาช่องว่างของกฎหมายครอบครัวดังกล่าวหมดไปได้ ดังประเทศเวียดนามซึ่งเป็นประเทศในอาเซียนที่มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายให้สอดคล้องกับสังคมปัจจุบันที่มี

ความหลากหลายทางด้านความคิด เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และความจำเป็นของการดำรงชีวิตในสังคมครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไป

เอกสารอ้างอิง

- กำธร กำประเสริฐ และ สุเมธ จานประดับ. (2552). **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยและระบบกฎหมายหลัก (The Thai Legal History and Major legal system)**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เพ็ญนภา นนทชีวา. (2542). **การนำหลักกฎหมายลักษณะทรัพย์และหุ้นส่วนบริษัทมาปรับใช้กับการจัดการสินสมรสและการจัดการทรัพย์สินของบุคคลที่อยู่ร่วมกันโดยไม่จดทะเบียนสมรส**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัชนี หาญเทพินทร์. (2548). **สิทธิของชายหญิงที่อยู่ร่วมกันโดยมิได้สมรส**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีรวรรณ กุลไพศาลธรรม. (2552). **ปัญหาทางกฎหมายที่มีผลกระทบต่อมูลเหตุจูงใจในการสมรส**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ศูนย์ข้อมูลข่าวสารอาเซียน กรมประชาสัมพันธ์. (2556). **เวียดนามอนุญาตให้เพศเดียวกันแต่งงานกันได้ตั้งแต่ปีหน้า**. http://thailand.prd.go.th/1700/ewt/asean-thai/ewt_news.php?nid=1401&f=lenam=index. (23 พฤษภาคม 2559).
- สมคิด เอี่ยมอ่อน. (2537). **สิทธิการรับมรดกของคู่สมรส**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2559). **สถิติการจดทะเบียนสมรส / การจดทะเบียนหย่า**. <http://service.nso.go.th/nso/web/statseries/statseries02.Html>. (10 มีนาคม 2559)